

Dr. sc. Željko Karaula
znanstveni suradnik HAZU Bjelovar
Banovine hrvatske 26 b, Bjelovar
historik2000@gmail.com

Primljeno/Received: 1. II. 2022.
Prihvaćeno/Accepted: 2. III. 2022.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.5.4>

UDK 94(497.5Daruvar)1914/1918”

DARUVAR U PRVOM SVJETSKOM RATU (1914. – 1918.)

Sažetak: Rad na osnovi proučavanja arhivskih izvora i sekundarne literature pokazuje kako su stanovnici trgovišta Daruvar i daruvarskog područja krenuli u Prvi svjetski rat i kako je izgledao život na bojišnici i pozadini. Osim toga, u radu se ukazuje na to koliko je rat utjecao na stanovništvo daruvarskog kraja te na koji su način podnosili njegove posljedice. S godinama koje su prolazile stanje je bilo sve teže, a stanovništvo iznureno i siromašno.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Daruvar, bojišnica, život u pozadini, nestašice

Prvi svjetski rat bio je globalni sukob koji se vodio četiri godine (1914. – 1918.), na kopnu, moru i u zraku, svim mogućim ljudskim snagama i dostupnom tehnologijom da se slomi neprijatelj. To je bio prvi totalni rat kakav do tada nije viđen. Milijuni vojnika slijevali su se na bojišta i milijuni civila radili su u pozadini za potrebe rata. Do početka 20. stoljeća europske velesile su nizom sporazuma već bile podijeljene u dva vojno-politička saveza; tzv. Antantu su činile Francuska, V. Britanija i Rusija, a tzv. Središnje sile bile su Njemačka, Austro-Ugarska i Italija. Tijekom početnih trinaest godina 20. st., u svim vrstama brojnih međunarodnih kriznih vojnih, političkih, diplomatskih i gospodarskih događaja i odnosa neprekidno je rasla napetost koja je ukazivala na izbijanje *Velikoga rata*.¹²¹

U tom strašnom četverogodišnjem krvoproliću sudjelovali su i pripadnici hrvatskog naroda (zajedno s ostalim nacionalnim zajednicama koje su živjele na daruvarskom području poput Srba, Čeha, Nijemaca i Mađara) boreći se kao mobilizirani pripadnici austrougarske vojske na Balkanu protiv Srbije i Crne Gore, u Galiciji i Bukovini protiv Rusije, a od proljeća

¹²¹ Vidi npr. knjigu Annika MOMB AUER, *Uzroci Prvog svjetskog rata. Kontroverze i konsenzus*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014. ili Christopher CLARK, *The Sleepwalkers*, Allen Lane, London, 2012.

1915. i na Soči protiv vojske Kraljevine Italije.¹²² Hrvatske političke elite teško su se snalazile u tom ratu, i same podijeljene između različitih silnica i interesa, te je dugo trebalo da se one pozicioniraju u tom svjetskom sukobu s nekim iole prihvatljivim nacionalnim ciljem ili više njih. Hrvatske zemlje ušle su u rat u nepovoljnom položaju u sklopu Austro-Ugarske jer su bile podijeljene između austrijske polovice u kojoj su se nalazile Istra i Dalmacija s jadranskim otocima i zemalja ugarske krune kojima su bile pridružene Banska Hrvatska i Slavonija. Daruvarski kraj nalazio se u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji u sastavu Požeške županije sa sjedištem u Požegi. Požeška županija sastojala se od šest kotara: Brod, Daruvar, Nova Gradiška, Novska, Pakrac i Požega. Status grada imali su samo Požega i Brod, dok je Daruvar bilo „trgovište”. Godine 1900. imala je Požeška županija 229 361 stanovnika na 4. 376 km², dok je u daruvarskoj općini (kotaru) živjelo 31 599 stanovnika, od toga 3 729 Hrvata, 11 134 Srba, 4 996 Mađara, 7 745 Čeha, 3 499 Nijemca i 496 ostalih. U samom mjestu Daruvaru kao općinskom središtu živjelo je prema popisu iz 1910. ukupno 4 748 stanovnika, od toga 1 201 Hrvat, 685 Srba, 841 Mađar, 1358 Čeha, 663 Nijemca te 110 ostalih.¹²³

O Daruvaru i daruvarskom kraju tijekom Prvog svjetskog rata nema nijednog znanstvenog rada koji bi omogućio barem osnovna saznanja i otvorio pristup daljnjem istraživanju. Ipak, postoje određeni manji radovi koji pružaju neke osnovne uvide u to razdoblje.¹²⁴ Stoga je ovo poglavlje utemeljeno uglavnom na uvidu u spise Predsjedništva Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade (PRZV) u Zagrebu, koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu te sekundarnoj literaturi.

Od onog sudbonosnog dana u lipnju 1914. kada je jedan mladić, bosanski Srbin Gavrilo Princip, u Sarajevu pucao u austrijskog nadvojvodu Franca Ferdinanda i njegovu suprugu i oboje ih usmrtio, te time pokrenuo lanac događaja koji su doveli do Prvog svjetskog rata i razorio imperije u Europi, Daruvar je bio mali usnuli gradić u središnjoj Hrvatskoj. Čin atentata naišao je na podijeljene reakcije u tadašnjoj hrvatskoj javnosti: političke vlasti i mnoge

¹²² O talijanskom bojištu i sudjelovanju Hrvata u njemu vidi: Danijel TATIĆ, *Prvi svjetski rat – talijansko bojište*, Despot Infinitus, Zagreb, 2017.

¹²³ *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., Tisak Kr. Zemaljske tiskare, Zagreb, 1913., 9., Ivan CRKVENČIĆ, Zlatko PEPEONIK, *Zapadna Slavonija – razvoj narodnosnog sastava, Društvene istraživanja*, br. 2-3., 1993., str. 347; 357., *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., 102. Crkvenčić i Pepeonik navode: „Popisi 1900. i 1910. godine nisu obavljani po narodnostima već po vjeroispovijestima i govornom jeziku (Umgangssprache). Broj Srba tih dviju godina odgovara je broju pripadnika grkoistočne vjeroispovijesti (iako je među njima bilo i pripadnika drugih narodnosti, a ne samo Srba). Broj Hrvata dobiven je oduzimanjem broja pripadnika grkoistočne vjeroispovijesti od broja stanovnika navedenog u rubrici ‘hrvatski ili srpski jezik.’ (Umjesto daruvarskog kotara autori koriste riječ „općina daruvarska” za popis iz 1910. godine.)

¹²⁴ Vidi npr: Vjenceslav HEROUT, *Daruvarčani u Prvom svjetskom ratu (1914.-1918.)*, *Vrela*, br. 39.-40., 2018., str. 7.-11.

udruge održale su žalobne sastanke i poslale brzojavne izraze sućuti caru i kralju Franji Josipu, u katoličkim i pravoslavnim crkvama služile su se mise zadušnice i parastosi, na javnim zgradama i mnogim privatnim kućama izvještene su crne zastave, a u pojedinim gradovima i manjim mjestima izbili su protusrpski prosvjedi. Među nekim Srbima u daruvarskom kraju pod utjecajem velikosrpske promidžbe iz Kraljevine Srbije moglo se primijetiti apatično i poneko zlorado raspoloženje, a bilo ga je i među Hrvatima, ne samo u redovima podijeljene hrvatske inteligencije nego i među širim slojevima stanovništva, pojedinaca i skupina koje su u duhu zamisli pojedinih hrvatskih intelektualaca iz 19. stoljeća o južnoslavenskom zajedništvu prešutno odobravale sarajevski atentat.

Tako prema izvješću od 25. kolovoza u Memorandumu žitelja mađarske narodnosti iz Daruvara i okolice upozoravaju vlasti da su Srbi u daruvarskoj općini dobro organizirani i „neprijatelji Ugarske” te da se oni nalaze u nizu upravnih mjesta u daruvarskoj općini. Između ostalih baca se sumnja na kotarskog upravitelja Cvijanovića da na mjesta u upravi stavlja ljude koji su netom došli iz Srbije, da je činovnik Daruvarske štedionice Juzbašić kada je došla vijest o mobilizaciji po noći obavještavao „drugove” te da je pravoslavno svećenstvo u selima Bastaji i Doljani izrazito agitatorski prosrpski nastrojeno, a s njima i tamošnji činovnici na čelu sa željezničkim inženjerom Sakićem. Istog dana je veliki župan i vladin povjerenik za županiju požešku Dragan pl. Trnski javio u Zagreb da javna sigurnost u mjestu nije ugrožena, da ima dovoljan broj oružnika i vojnika te se osvrnuo i na Memorandum da su ga pisale osobe koje se i svoje „sjene boje”.¹²⁵ No, nešto ranije kot. upravitelj u Pakracu je 26. srpnja javio Zemaljskoj vladi u Zagrebu indeks sumnjivih osoba u Pakracu te dodao da su te grupacije i „sumnjiva lica” povezani i s daruvarskim područjem.¹²⁶ Osim toga postoji prijava oružničke postaje u Daruvaru od 7. kolovoza Oružničkom zapovjedništvu Zagreb da „među pučanstvom osobito onom izraeličke vjeroispovjedi” vlada bojazan i strah da će se „u zgodnom času Srbi iz okolišnih sela (...) na Daruvar navaliti, kuće sa trgovinama uništiti, a narod pobijati”. Dalje stoji

¹²⁵ Željko KARAULA, Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, *Radovi Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 43, 2011., str. 276. Detaljnije u: Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), fond 78., Predsjedništvo Zemaljske vlade (PRZV), kut. 871., br. 5781., 25. VIII. 1914.

¹²⁶ HR-HDA, fond 78., PRZV, kut. 867., br. 45. Res. 1914., 26. VII. 1914. Na to je Zemaljskoj vladi 23. kolovoza 1914. opet reagirao župan Dragan Trnski koji je opovrgao optužbe protiv pakračkih i lipičkih Srba te naglasio da su izvidi pokazali da optužbe protiv navedenih nisu točne. HR-HDA, fond 78., PRZV, kut. 867., br. 5341. Res. 1914., 23. VII. 1914. Međutim u istom spisu postoji dokument gdje se nabrajaju brojni verbalni incidenti u Pakracu poslije atentata na prijestolonasljednika F. Ferdinanda u kojima se navodi npr. da je Stevo Janković iz Pakraca izjavio da je „mjesni Srbski sokol” organiziran zato jer „u slučaju potrebe da ustanemo za srpsku stvar jer nas ima na hiljade”. U istom spisu spominje se i Milan Dobrović iz Daruvara koji je držao tajne sastanke sa pakračkim Srbima još 1913. godine.

da daruvarsko pravoslavno svećenstvo posjećuje Adama Pribičevića u Zagrebu „koji je pod pasku stavljen” te da to izaziva „upadno gibanje”, ali da u mjestu i okolici za sada vlada mir i red, iako su neki trgovci i posjednici zatražili iz Zagreba jednu domobransku postrojbu kao pripomoć. Predlaže se da se zbog svega toga pravoslavnom daruvarskom svećenstvu ograniče „u njihovim bezpotrebnim putovanjima”.¹²⁷

Za razliku od nekih drugih sredina u Daruvaru nije bilo nemira i protusrpskih demonstracija. No, zato je u daruvarskoj okolici došlo do jačeg osnivanja hrvatskih dobrovoljnih četa s ograničenim vojničkim ovlastima koje su izravno podržavale vojne vlasti. Te postrojbe su se osnivale zbog straha od dizanja ustanka pravoslavnog stanovništva u Hrvatskoj. U Požeškoj županiji u tome je prednjačio pakrački kotar, da bi se pokret osnivanja tih četa proširio i na daruvarsko područje te je tako osnovana i Hrvatska dobrovoljačka četa u Daruvaru.¹²⁸ Jedini vid nekog javnog raspoloženja bio je vidljiv u Daruvaru na proslavi rođendana cara i kralja Franje Josipa I. dana 19. kolovoza 1914. kada su održane velike manifestacije i cio grad bio „iskičen hrvatskim i crno-žutim zastavama”, a postavljen je i slavoluk sa slikom cara. Građani su obilazeći grad s glazbom klicali caru pri čemu su padali „izrazi protiv Srbije i kralja Petra”. Održane su „svečane službe Božje”, da bi bio održan i banket na kojemu su uz zdravice „Njegovom Veličanstvu, hrabroj vojsci i domovini” održani i razni govori podrške Monarhiji. Prigodni govor održao je načelnik Zlatko pl. Martinić.¹²⁹

Vojni obveznici iz Daruvara i daruvarskog područja služili su tijekom Prvog svjetskog rata uglavnom u osječkoj 78. pješačkoj pukovniji (i tek djelomično i u 28. domobranskom pješ. puku) u sklopu XIII. zagrebačkog korpusa. Prema razdjelbi vojnopopunidbenih kotara Austro-Ugarske Monarhije za popunu 78. pješačke pukovnije novačenje se obavljalo na području Srijema i Slavonije. Osječka 78. pješačka pukovnija (Ersatzbataillon IR Nr. 78.) nije imala dugu vojničku tradiciju. Utemeljena je 1. veljače 1860. godine kada je nakon teškog poraza austrijske vojske kod Solferina u sjevernoj Italiji car i kralj Franjo Josip povećao broj pukovnija. Osnovana je od 17., 47. i 53. linijske pukovnije; kako je 53. „hrvatska” linijska pješačka pukovnija bila sljednik pandurskog zbora koji je osnovao barun Franjo Trenk, i 78. pješačka pukovnija je baruna Trenka smatrala svojim prethodnikom i prvim zapovjednikom. Ban Josip Šokčević bio je prvi naslovni vlasnik 78. pješačke pukovnije, koja se i nazivala Šokčevićevom pukovnijom, a zatim su to postali general vitez Wilhelm von Gradl (1897. – 1909.) te posljednji vlasnik,

¹²⁷ HR-HDA, fond 78., PRZV, kut. 871., br. 462. Res. 1914., 7. VII. 1914.

¹²⁸ Mislav, GABELICA, Hrvatski dobrovoljački odredi u Austro-Ugarskoj Monarhiji, 1914. *Prva godina rata u Trojedinj kraljevini i Austro-Ugarskoj monarhiji*, Zagreb, 2018., str. 480.-481. Te postrojbe su uglavnom osnivane u mjestima gdje su Hrvati činili relativnu ili apsolutnu većinu stanovništva.

¹²⁹ Iz Daruvara, *Glasnik županije požeške*, br. 33., 22. VIII. 1914., 3.

general Raimund Gerba (od 1910.).¹³⁰ Pukovnija je sudjelovala u mnogim austrijskim ratovima. Velike gubitke imala je u bitci kod Königgratza ili Bitci kod Sadove iz 1866. godine koja je bila ključna bitka u austrijsko-pruskom ratu, u kojoj je austrijska vojska doživjela težak poraz. Sudjelovala je i u bitci kod Kraljevca 1868. te bitci kod Bandina Odžaka 1878. godine.¹³¹ Cjelokupna se pukovnija popunjavala isključivo sa šireg područja Slavonije, odnosno više vojnih okruga ili *Bezirka*, a stanovnici Požege i Daruvara te Požeške županije smatrali su je „svojom pukovnijom”. Popunidbeni kotarevi bili su osim gradova Osijeka, Požege i Broda, kotarevi Velika, Bekteš, Pakrac, Daruvar, Virovitica, Voćin, Slatina, Đakovo, Valpovo, Donji Miholjac i ostala obližnja slavonska mjesta. Zapovjednik 78. pukovnije 1914. bio je Anton Plivelić, a zapovjedno mjesto nalazilo se u Osijeku. Brigadni zapovjednik Plivelić je u ratu brzo napredovao te je 1916. imenovan u generalski čin.¹³²

Objavom rata Austro-Ugarske Srbiji 28. srpnja 1914. stupile su u Banskoj Hrvatskoj na snagu iznimne mjere za slučaj rata, a opća mobilizacija u Austro-Ugarskoj naišla je na dobar odaziv. Mobilizirani pripadnici 78. carsko-kraljevske pješačke pukovnije iz Osijeka (gdje su pripadali Daruvarčani), koja je bila u sastavu 6. austro-ugarske armije 13. zboru (zagrebačkog), krenuli su na bojište vlakom iz Osijeka, gdje su ih pozdravljali okupljeni stanovnici iz mjesta i okolice. Prije toga na osječkom Gajevom trgu novaci su svečano polagali domobransku prisegu pred časničkim zborom, pri čemu su održani i govori o ratnoj i junačkoj slavi 78. pukovnije.¹³³

Na samom početku rata pukovnija je bila u sastavu 6. austrougarske armije na srpskom bojištu te je sudjelovala u teškim bitkama na Drini u Cerskoj bitci. Balta piše da je napad na Srbiju bio olako shvaćen: „Na oko jednostavan pohod, ali su se naše hrvatske čete XIII. zboru borile. Sudionici te borbe sjećat će se onih sjajnih juriša naših pukovnika, 16., 53., 78. (osječke) i 79. pa naših domobranskih pukovnika. Tu se nije gledalo na gubitke niti se zaključivalo. Tu su poginuli u teškoj strojnoj vatri najbolji naši častnici i vojnici.”¹³⁴ Daruvarski župnik Ettinger je zapisao u svojoj spomenici za 1914. godinu da su župljani daruvarske župe kao vojnici, radnici i vozači sudjelovali u borbama u Srbiji odakle su se sredinom prosinca 1914. povukli.¹³⁵ *Obzor*

¹³⁰ Andreja, ŠIMIČIĆ, Serija portreta naslovnih vlasnika i zapovjednika 78. pješačke pukovnije u Osijeku, *Tvrđa u Osijeku*, katalog izložbe, Muzej Slavonije, Osijek, 2017., str. 54.-59.

¹³¹ Carl, WEISSMANN, *Geschichte des Kaisl. und Königl. Infanterie-Regiments Nr 78: verfasst im Auftrage des Regiments-Commandanten, Obersten*, Tiskara Karla Laubnera, Osijek, 1890. passim.

¹³² Milan, POJIĆ, Ustroj Austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.-1914., *Arhivski vjesnik*, br. 43., 2000., str. 164., Hrvatski generali, *Hrvatski list* (Pula), br. 303., 15. V. 1916., 1.

¹³³ Svečano polaganje prisega domobranaca, *Narodna obrana*, br. 176., 4. VIII. 1914., 1.

¹³⁴ Ivan, BALTA, Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu, *Polemos*, 2005. 1-2., str. 207.-208.

¹³⁵ Arhiv požeške biskupije, *Spomenica daruvarske župe 1823.-1945.*, 21.

javlja sredinom listopada 1914. da su pripadnici 78. pješač. pukovnije upali u velike teškoće u borbama kod Drine u Srbiji, ali da su se tom prilikom istakli Srbi iz Slavonije kao austrougarski vojnici. Naime, u „borbi jednoj, koja je bila iz bliza u jednoj šumi, gdje su naše i srpske čete bile jedne protiv drugih u neposrednoj blizini, najednom se začuje: 'Ne pucajte, pucate na vašu braću.' Krepka srpska kletva s naše strane i na zapovjed oštra paljba bio je odgovor 78. puk. Srbi se dadoše u bijeg, baciše puške, ali ih prije učiniše neuporabivima.”¹³⁶

Nakon neuspjelih pohoda na Srbiju, početkom 1915. prebačena je 78. pješačka pukovnija u Galiciju (Karpati) sada u okviru 2. austrougarske vojske, a prestankom borbi na istočnom bojištu od jeseni 1917. pa do kraja rata i na talijanskom bojištu sudjelovali su u novim teškim borbama, osobito na ratištima oko rijeke Piave.¹³⁷ U Galiciji se pukovnija smjestila „u dolini Putile štiteći položaje uz dolinu Sučave na koju su došli dolinom rječice Moldove i preko okolnih uzvišenja iz pravca gradića Kimpolunga. Napredujući dalje prema sjeveru pukovnijski stožeri i postrojbe nastojale su se u izuzetno hladnim noćima smještati po kućama u planinskim selima karpatskog kraja Verhovina. Dana 10. veljače 1915. bojne i satnije noću raspoređene po selima na nadmorskoj visini od preko 700 m. Uscie Putile, Petraši, Horohovo, Morenciji, Biloberezka.”¹³⁸ Kako navodi Balta na galicijskom ratištu, najteže gubitke „78. i 28. pukovnija imale su u borbama kod Görlica 1915., ali su iste, do ljeta 1916. vodile nove borbe u Besarabiji i zaustavljale Brusilovljeve ruske ofenzive. Osječka 78. pješačka pukovnija imala je prve ratne operacije kod Stanislavova”, koje su bile posebno teške s mnogo gubitaka u ljudstvu i tehnici.¹³⁹

Kako bi se održao moral, učestala su bila odlikovanja vojnicima, a redovito je dobivaju vojnici osječke 78. pješačke pukovnije i 12. ulanske pukovnije, koje su bile u sklopu osječke 7. pješačke divizije. Obiteljima su uskoro s dalekih bojišta stizale cenzurirane obavijesti: „živ sam i dobro mi je”, odnosno „zdrav sam i dobro mi je” ili obavijesti o „junačkoj smrti”, iako se radilo o strašnoj smrti u često bliskoj borbi s neprijateljem u rovovima.

U pozadini su žene, djeca i starci zamijenili odsutne muškarce na poljskim i drugim radovima, ali bez muškaraca bilo je teško proizvesti potrebne količine hrane za vojsku na bojištu. Proizvodnja se smanjuje, a time i količina poljoprivrednih proizvoda. S druge strane dolazi do preorijentacije proizvodnje za razne druge potrebe, a time i nestašice industrijskih proi-

¹³⁶ Sa južnog ratišta, *Obzor*, br. 288., 18. X. 1914., 3. Naime u 78. Osječkoj pukovnji bilo je 25,18% vojnika srpske nacionalnosti. Dejan, MIKAVICA, Goran, VASIN, Nenad, NINKOVIĆ, *Prečanski Srbi u Velikom ratu 1914.-1918.*, Prometej – RTV, Novi Sad, 2018., str. 101.

¹³⁷ Ernest, BAUER, *Sjaj i tragika hrvatskog oružja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1991., str. 126.-127.

¹³⁸ Boris, GRALJUK, *Bojišnice i grobišta hrvatskih vojnika na karpatskom ratištu u Prvom svjetskom ratu, Riječi*, 1-3., 2013., str. 9.

¹³⁹ Ivan, BALTA, *Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu, Polemos*, 2005. 1-2., str. 210.

zvoda. Cijena hrane je porasla, a cijena rada naglo pala. Za aprovizaciju Općine Daruvar Trg sredinom 1917. godine doznačeno je 1750 centa pšenice u vrijednosti od 105 000 kruna, što općina nije mogla pokriti, te je podignut kredit u Daruvarskoj štedionici u iznosu od 85 000 kruna, s time da se ostatak isplati iz općinske blagajne.¹⁴⁰ U aprovizacijske svrhe Općina je iznajmljivala nekoliko magazina u središtu grada od čega i od S. Löwya koji je rujnu 1917. tražio najamninu za svoj magazin u iznos od 100 kruna. Na istoj sjednici općinsko zastupstvo putem *Narodnih novina* obavijestilo je mještane Daruvara i okolice da moraju svoje potrebe za ugljenom za gorivo prijaviti vladinom odsjeku za zgradarstvo u Zagrebu, te je donijelo odluku da se naruči 2000 centi kamenitog ugljena „jer u ovoj općini je mnogo žiteljstva bez svakog ogrievnog materiala”. Također po pozivu vojnog zapovjedništva Zagreb Općina je iskazala volju brinuti se za održavanje grobova palih ratnika sahranjenih na daruvarskom groblju.¹⁴¹

Od 7. do 9. rujna 1917. mještane Daruvara posjetio je nadbiskup zagrebački dr. Antun Bauer svojim dolaskom u vizitaciju i podjelom potvrde. Služio je svetu misu u župnoj crkvi, a posjetio je i Višu pučku školu i djevojačku školu u samostanu. Svetu potvrdu primilo je 2749 potvrđenika među kojima dosta njih iz Pakraca, Dežanovca, Badljevine i Gaja.¹⁴² U to vrijeme sredinom 1917. godine obitelj Tükory, koja je dugo prezentirala Daruvar na gospodarskom i političkom planu, prodaje svoje imanje Daruvar-Sirač Ugarskoj kreditnoj banci u Budimpešti za pet milijuna kruna što je simboličan znak i konačnog odlaska te ugledne vlastelinske obitelji iz Daruvara.¹⁴³ Cijene su iz godine u godinu i dalje rapidno rasle. Tako Električna centrala daruvarske dioničke pivovare u ožujku 1918. traži od općinskog zastupstva da se povisi naplata za elek. energiju na što zastupstvo odugovlači osnivanjem posebnog odbora što treba donijeti pravorijek po tom pitanju, da bi nakon mjesec dana donijelo odluku da se dozvoljava povišenje naplate privatnicima, ali ne i za javnu rasvjetu u mjestu.¹⁴⁴ U aprovizijski odbor za 1918./1919. godinu od strane Općine izabrani su Julijo pl. Majersky, Ljubomir Jovanović, Rudolf Kuneš i Šandor Bažant.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Hrvatski državni arhiv Bjelovar (HR-DABJ), Općinsko poglavarstvo trgovišta Daruvar, fond 672., knjiga 30., Zapisnik sjednice od 30. VIII. 1917.

¹⁴¹ HR-DABJ, Općinsko poglavarstvo trgovišta Daruvar, fond 672., knjiga 30., Zapisnik sjednice od 30. IX. 1917.

¹⁴² Vjenceslav HEROUT, *180 godina daruvarske župe 1821-2001.*, Grafodar, Daruvar, 2001., str. 66.

¹⁴³ Prodan hrvatski posjed, *Hrvatsko pravo*, br. 20., 19. V. 1917., 7.

¹⁴⁴ HR-DABJ, Općinsko poglavarstvo trgovišta Daruvar, fond 672., knjiga 30., Zapisnik sjednice od 5. III. 1918. HR-DABJ, Općinsko poglavarstvo trgovišta Daruvar, fond 672., knjiga 30., Zapisnik sjednice od 25. III. 1918.

¹⁴⁵ HR-DABJ, Općinsko poglavarstvo trgovišta Daruvar, fond 672., knjiga 30., Zapisnik sjednice od 13. VII. 1918. Izabran je još jedan član, ali prezime je nečitljivo.

Etnički odnosi u kotaru bili su pogoršani internacijom nekih Srba iz daruvarskih kotara početkom rata, a donekle se i dalje pogoršavaju jer Zemaljskoj vladi dolaze anonimna pisma koja govore o pojedinim osobama srpske nacionalnosti da „propagiraju srbstvo”.¹⁴⁶

Za vrijeme Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.) nekadašnja gospojinska društva radila su sada pod nazivom „podružnice Crvenog križa” ili „odbori za ratnu pripomoć”. U „odborima za ratnu pripomoć” bile su aktivne mnoge daruvarske gospođe. Benyovski navodi da se u Daruvaru na poziv župnika Mije Ettingera „već 4. kolovoza 1914. sastao prvi put privremeni odbor, koji je imao zadaću skupiti što više članova i milodara. Na glavnoj skupštini (16. VIII. 1914.) izabrane su u odbor sljedeće gospođe: Julka Cimić, supruga knjižara i tiskara, Laura Glück, supruga trgovca, Alojzija Kričenski, supruga trgovca. Jelka Krsnik, supruga kr. jav. bilježnika i odvjetnika, Alojzija Kuneš, supruga posjednika, Filipina Kušević, supruga ljekarnika, Ida Löwy, supruga kr. savjetnika i veletrgovca, Anka Martinić, supruga načelnika, Eugenija Pfeiffer, supruga trgovca, Anka Valenta, supruga krojačkog obrtnika, i gg. Šandor Bažant, posjednik, Franjo Čimić, knjižar i tiskar, Mate Ježić, ravn. učitelj, dr. Edo Krsnik, kr. javni bilježnik i advokat, Zlatko Martinić, načelnik i dr. Gustav Rethy, liječnik. Ovaj odbor na poticaj predsjednice Ide Löwy i njenog supruga Sigmunda Löwyja uređio je bolnicu za 30 ranjenika u daruvarskim toplicama (u kojoj je Löwy bio zakupnik).¹⁴⁷ Ova privremena bolnica počela je s radom 15. rujna 1914., a vlasnik je iduće godine ustupio društvu još 40 besplatnih mjesta za rehabilitaciju ranjenih časnika, da bi do kraja rata bilo uređeno stotinjak kreveta za bolesnike i ranjenike.¹⁴⁸ Kasnije je kupalište u potpunosti prepušteno rekonvalescentima pa ga je npr. 1917. posjetio samo 1491. gost.¹⁴⁹ Daljnjim nastojanjem ove podružnice Crvenog križa i njene predsjednice uređena je u daruvarskom vlastelinskom dvoru dozvolom vlasnice Margite Biedermann druga bolnica za 100 ranjenika koja je otvorena 24. rujna 1914.¹⁵⁰ *Ilustrovani list* navodi da su „naše gospođe odbornice i naše gospođe i gospođice bolničarke brinu uz ovdašnje liječnike velikim marom i ljubavlju” pri čemu ističu „uzor bolničarku” predsjednicu društva Idu Lövy.¹⁵¹

¹⁴⁶ Kriegsarchiv Wien (KA), Ratni arhiv [OeStA/KA], MKSM 69-11/1 1914, <http://wk1.staatsarchiv.at/gefangene-und-fluechtlinge/flucht-und-vertreibung/> (pristup 1. XI. 2020.)

¹⁴⁷ Lucija, BENYOVSKEY, Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., 1998., str. 91. Vidi: Podružnica „Crvenog Križa” u Daruvaru, *Ilustrovani list*, br. 18., 1. V. 1915.

¹⁴⁸ Davor, AMBROŠ, Ratna bolnica u Daruvaru 1914.-1918., *Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije*, 2018., str. 124.

¹⁴⁹ *Daruvar*, Izdavačko i propagandno poduzeće Zagreb, 1975., str. 33.

¹⁵⁰ BENYOVSKEY, Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata, n. dj., str. 91.

¹⁵¹ Podružnica „Crvenog Križa” u Daruvaru, *Ilustrovani list*, br. 18., 1. V. 1915.

Prema Ambrošu prvi ranjenici stigli su u Daruvar sredinom rujna 1914. kada je iz „Zagreba u Daruvar, Lipik, Pakrac i Bjelovar preveženo oko 800 ranjenika, već izlječenih koji odlaze na oporavak.”¹⁵² Kapaciteti u liječilištu bili su dovoljno opremljeni za prihvat ranjenika, dok je u dvorcu nedostajalo mnogo sanitetskog materijala, kreveta, higijenskih potrepština te je nastojanjem članova odbora Crvenog križa skupljena znatna svota novaca da se dvorac adekvatno opremi, a i mnoge institucije i pojedinci su pomagali. Tako je npr. Dioničko društvo za uzgoj ribe iz Budimpešte iz ribnjaka u Končanici mjesečno davalo ribu za potrebe ishrane bolesnika, Društvo sv. Vida iz Zagreba za podupiranje slijepih bolesnika darivalo je podružnici Crvenog križa u Daruvaru određene iznose za slijepe, a pomoć su pružali i mnogi stanovnici grada i okolice.¹⁵³ Tako je npr. gospođa Greta Morgenstein iz Daruvara poklonila zagrebačkom Ratnom pripomoćnom uredu 48 zimskih košulja, 11 zimskih gaća, 3 snježne kape i 23 para rukavica.¹⁵⁴ Krajem rujna 1914. u Daruvaru je također na svečan način proslavljena pobjeda austrougarskih trupa u Srijemu i Srbiji pri čemu je sudjelovala sokolska glazba, a kuće i prozori u središtu grada su bili okićeni. Daruvarski načelnik Zlatko pl. Martinić govorio je na trgu pred okupljenom svjetinom i pri tome istaknuo „ljubav našeg naroda za kralja i domovinu”.¹⁵⁵ No, ubrzo su se stvari počele mijenjati.

Za drugu ratnu godinu, prateći članke iz *Glasnika županije požeške* možemo reći kako je očigledna sve veća neimaština stanovništva, a bilježe se i različita poskupljenja, naročito mesa, masti i mlijeka. U to vrijeme zanimljiva je odluka vladina povjerenika za županiju Dragana pl. Trnskog kojom se zabranjuje nošenje dukata i svile, želeći tako spriječiti ženski svijet da u ratno doba troši teško zarađeni novac.¹⁵⁶ Također iz članaka iste godine objavljenih u *Glasniku* saznajemo kako u Hrvatsku stiže oko 10 000 ruskih zarobljenika koji će raditi na gospodarstvu, a dio njih dolazi u Požešku županiju da rade poljoprivredne poslove. Rat je s vremenom sve više iscrpljivao Austro-Ugarsku te je vlada raspisivale ratne zajmove gdje se država zaduživala kod banaka, poznatih tvorničara i poduzetnika. Ukupno je tijekom rata raspisano od jeseni 1914. do ljeta 1918. osam ratnih zajmova kojima se financirao rat. Krajem 1914. Općina Daruvar Trg dala je zajam u vrijednosti od 25 000 kruna. Daruvarska štedionica je 23. studenog

¹⁵² Prevoz ranjenika, *Jutarnji list*, br. 803., 20. IX. 1914., 4., Također transport ranjenika u Daruvar je organiziran i u studenom 1914. Odlazak ranjenika iz Zagreba, *Jutarnji list*, br. 888., 8. XI. 1914., 6., Davor, AMBROŠ, *Ratna bolnica u Daruvaru 1914.-1918.*, *Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije*, 2018., str. 124. Vidi i: Dolazak ranjenika i proslava pobjede u Daruvaru, *Glasnik županije požeške*, br. 40., 26. IX. 1914., 3.

¹⁵³ Davor, AMBROŠ, *Ratna bolnica u Daruvaru 1914.-1918.*, *Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije*, 2018., str. 124.

¹⁵⁴ Iskaz darova za Ratni pripomoćni ured, *Novosti*, br. 292., 26. X. 1914., 2.

¹⁵⁵ Dolazak ranjenika i proslava pobjede u Daruvaru, *Glasnik županije požeške*, br. 40., 26. IX. 1914., 3.

¹⁵⁶ *Glasnik županije požeške*, br. 10., 1915.

1914. također odobrila svotu od 10 000 kruna, a ostatak od ukupno 63 350 kruna je sakupljen od građana, dok je u cijelom daruvarskom kotaru za prvi ratni zajam prikupljeno još 201 100 kruna. Samo je već spomenuti bogataš Sigmund Löwy dao 20 000 kruna.¹⁵⁷

Tijekom 1915. godine osnovane su i Dobrovoljačke čete za pripomoć Crvenom križu, uglavnom sastavljene od mladića koji su pomagali ranjenicima. Čini se da je daruvarska ratna bolnica tijekom svoga rada bila dobro organizirana te tako jedan ranjenik piše iz te bolnice u zagrebačkim novinama: „Ugledne gospodje i gospodjice nastoje da što više ranjenicima ugone. Neumorna i kao dobra majka sve to pazi gospodja Ida Levi, predsjednica Crvenog križa. (...) Zvonce se javlja. Momci na objed, dobije se i dosta velika čaša vina, a to isto i kod večere.”¹⁵⁸ Sredinom rujna 1915. županiju Požešku i Daruvar je posjetio hrvatski ban Ivan barun Skerlec kome je pripremljen svečani doček. Došao je u pratnji velikog župana Dragana pl. Trnskog te mu se na ulazu u mjesto obratio kot. predstojnik Uzorinac, saborski zastupnik župnik Ettinger, pukovnik pl. Lovinčić te u ime zastupstva Trga Daruvar načelnik Martinić uz nazočnost mnoštva građana. Ban je posjetio mnogo mjesta, između ostalog, bolnice podružnice „Crvenog križa” i kupalište gdje ga je pozdravio zakupnik kupališta S. Löwy, pri čemu je ban bio „ugodno iznenadjen liepim uredjenjem tog našeg poznatog liječilišta.”¹⁵⁹

No, već 1915. godine vidjelo se da rat ide u lošem smjeru za Austro-Ugarsku. U Spomenici daruvarske župe za istu godinu piše „da su župljani prinašali velike žrtve u krvi i novcu”, da je mnogo poginulo te se veliki broj nalazi u „robstvu”. Moral onih koji su ostali kod kuće je izrazito nizak, „bijeda raste sve veća, a zastoje u svim granama očevidan je”. U župnoj crkvi svaki mjesec služila se jedna sveta misa za u ratu pale vojnike.¹⁶⁰ Krajem studenog 1916. i župna crkva u Daruvaru (ukupno tri zvona lijevana u Šopronu i Budimpešti u drugoj polovici 19. stoljeća), kao i ostale u daruvarskoj okolici (Brestovac, Končanica, Pakrani, Ljudevit Selo, Ivanovo Polje, Doljani itd.) morale su dati sva svoja zvona za vojne potrebe. Ettinger je u Spomenici daruvarske župe detaljno zapisao oznaku zvona, odakle je uzeta, njenu težinu te vrijednost u krunama. Tako je npr. jedno zvono iz daruvarske crkve težilo 241 kg, u vrijednosti skoro 1 000 kruna. Ukupna vrijednost svih zvona iz daruvarske župe koja su rekvirirana od državnih i vojnih vlasti iznosila je oko 5 000 kruna.¹⁶¹ U ratnim godinama Prvog svjetskog rata kada su školski prostori bili stavljeni pod kontrolu vojnih vlasti radi smještaja vojske, pojavio

¹⁵⁷ Ratni zajam, *Novosti*, br. 321., 24. XI. 1914., 2., AMBROŠ, *Ratna bolnica u Daruvaru 1914.-1918., Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije*, 2018., str. 124.

¹⁵⁸ AMBROŠ, *Ratna bolnica u Daruvaru 1914.-1918., Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije*, 2018., str. 125.

¹⁵⁹ Ban u Daruvaru, *Jutarnji list*, br. 1252., 18. IX. 1915., 5.

¹⁶⁰ Arhiv požeške biskupije, *Spomenica župe daruvarske 1823.-1945.*, 21.

¹⁶¹ Vjenceslav HEROUT, *180 godina daruvarske župe 1821-2001.*, Grafodar, Daruvar, 2001., str. 65.

se i problem školskog prostora. Problem je bio riješen tako da su neke daruvarske obitelji iznajmile dio svog stambenog prostora za školske potrebe. Među takvima bile su i obitelji trgovca Breslauera i liječnika Rethyja.¹⁶²

Sredinom 1916., u istočnoj Galiciji i Bukovini, kamo je bila premještena 78. pješačka pukovnija, vodile su se teške borbe s Rusima, koji su pokrenuli tzv. Brusilovlvenu ofanzivu. Nakon velikog ruskog prodora stanje na ratištu se stabiliziralo, ali se zato stalno povećavao, na obje strane, broj zarobljenika. U borbama je sudjelovao i Ivan Muker, daruvarski Nijemac, poslije glavni organizator radnika i socijalista u Daruvaru, koji na bojištu posve prisvaja boljševičke ideje.¹⁶³ Bilo je Daruvarčana i u drugim postrojbama koji su u ratu proživjeli prave vojne odiseje. Tako je dr. Kamilo Firinger, kasnije poznati hrvatski arhivist, rođen u Daruvaru, a gimnaziju završio u Osijeku, od 1914. kao topnički kadet u pričuvni unovačen i služi na frontama Srbije, Italije i Rusije. Godine 1916. biva zarobljen u Bukovini. Nakon toga pristupa II. srpskoj dobrovoljačkoj diviziji u Odesi, a 1917. godine kao dobrovoljac ruskoj vojsci. Do 1918. godine nalazi se na turskom ratištu u Gruziji gdje je u Tbilisiju kao jedan od osnivača „Kavkaskoga Jugoslavenskoga Saveza”.¹⁶⁴ Austrougarski zarobljenici na istočnom bojištu, ponajviše iz Slavonije, te dakle i iz daruvarskog područja, bili su uglavnom internirani u tabore u Sibiru, u mjesto Čiti (tabori: Čita, Berezovka, Trockovsk, Ur). U to vrijeme 1916. nakon teških borbi na istočnom bojištu dolazi i do smjene u zapovjedništvu. Novi zapovjednik 78. osječke pješačke pukovnije postao je potpukovnik Josip Knechtel, umjesto pukovnika Antuna Plivelića.¹⁶⁵

Vojnici iz daruvarskog kraja, kao i iz ostalih krajeva Hrvatske i Slavonije, proživljavajući teške trenutke na istočnom bojištu nisu zaboravljali svoje obitelji i svoja napuštena seoska imanja. Često su tražili od supruga i obitelji da traže za njih dopust da bi mogli obraditi zemlju i žetvene poslove. Tako je npr. Barbara Herout preko daruvarskog kotarskog ureda sredinom 1916. tražila dopust za svoga muža jer nije mogla sa svoje šestoro male djece obraditi 43 jutra zemlje. Dopis je prosljeđen vojnim vlastim u Osijeku te nije odobren „zbog stanja broja ljudstva na bojištu”, ali je ipak dopust odobren za poslove sjetve iste godine.¹⁶⁶

¹⁶² Vjenceslav HEROUT, Razvoj stručnog obrazovanja u Daruvaru 1887.-1987., Šegrtska škola od osnivanja do 1945. godine, n. dj., str. 17.-19

¹⁶³ Zdravko KRNIĆ, *Radnički i NOP Daruvar*, Općinski odbor SUBNOR-a – Općinski komitet SKH – Općinsko sindikalno vijeće Daruvar, Daruvar, 1979., str. 19. Vidi i: Matko GLOBAČNIK, *Hrvatska socijaldemokracija u Prvom svjetskom ratu*, Srednja Europa, Zagreb, 2018.

¹⁶⁴ Ratni dnevnik dr. Kamila Firingera. http://dfest.nsk.hr/2019/wp-content/uploads/2019/05/Curik_Jukic.pdf (pristup 1. X. 2020.)

¹⁶⁵ Ivan BALTA, Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu, *Polemos*, 2005. 1-2., str. 213.-214.

¹⁶⁶ Vjenceslav HEROUT, Vojnici daruvarskog kraja u Prvom svjetskom ratu, *Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije*, 2015., str. 135.

U ovo vrijeme počinje već naraslo pojedinačno izbjegavanje vojne obveze, a i dezerterstva bila su sve češća, a kako bi se olakšao boravak vojnika 78. i 28. pješačke pukovnije na fronti, izgrađivali su se u pozadini fronte vojnički domovi u kojima su vojnici nalazili „duševne i druge zabave”.¹⁶⁷ Prema kronici 78. pukovnije nakon što su izdržali prvobitni ruski udar naređeno je da pukovnija krene u protunapad, austrougarska vojska je u tom napadu opet povratila od Rusa osvojeni Przemysl, u čijem su osvajanju sudjelovali i vojnici osječke 78. pukovnije. Tom prilikom zarobljeno je mnogo Rusa, ali i vlastiti gubici su bili znatni.¹⁶⁸ Da se ne bi nepotrebno trošile namirnice, sredinom 1917. kotarski upravitelj Daruvara dr. Uzorinac donio je zabranu održavanja krsnih slava, svećanih svatova te karmina. Istovremeno općinska uprava vodi pravnu bitku sa Hrvatsko-slavonskim gospodarskim društvom za pravo nad nasljedstvom Aloiza Šedive koji je ostavio znatnu novčanu svotu za podizanje gospodarske škole na dobru Kučićine.¹⁶⁹

Nakon što su Srbija i Crna Gora do kraja 1915. godine svladane i zaposjednute, nastavljene su iscrpljujuće borbe s Rusima na Istočnom bojištu, a kasnije i s Talijanima u dolini Soče. Za razliku od obližnjeg Grubišnog Polja gdje je tijekom rata otkriven kamen temeljac za spomenik poginulim pripadnicima 16. pješačke pukovnije (iako spomenik na kraju nije postavljen) u Daruvaru je u kupališnom parku kod Terasa spomenik s natpisom „Pomen borcima za slobodu i ujedinjenje našeg naroda” s postoljem i dvoglavim orlom podignulo lokalno Udruženje rezervnih oficira i ratnika 1930. godine, ali samo za *solunaše*, odnosno, dobrovoljce s ovih prostora koji su se borili na strani Srbije. Prilikom većih manifestacija izvodile su se povorke u kojima su sudjelovali članovi daruvarskih društava. U takvim prilikama povorka je zastala kod spomenika uz neki prigodni govor. Spominjali su se samo *solunaši*, dok su ostali poginuli na austrougarskoj strani bili prešućivani. Stoga spomenik nije bio baš omiljen u očima boraca za hrvatsku autonomiju ili samostalnost te je tijekom Banovine Hrvatske sredinom ožujka 1941. spomenik teško oštećen i devastiran u jednom napadu, da bi ga kasnije u potpunosti uklonile ustaške vlasti.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Grad Osijek pokrovitelj vojničkog doma na fronti, *Obzor*, br. 23., 25. I. 1917., 2.

¹⁶⁸ Osječka kronika, *Hrvatska obrana*, br. 151., 26. VI. 1915., 4. U kronici je zabilježene i ova pjesma 78. pukovnije: „Bore se Hrvati za kralja i za dom Odlučno i snažno, silnom snagom svom, Pobili su Ruse, pobit će Talijance, Saveznici naći Engleze i France. Pobjeda je naša ma stali na glavu Sve æemo ih spremiti pod zelenu travu!”

¹⁶⁹ HR-DABJ, Općinsko poglavarstvo trgovišta Daruvar, fond 672., knjiga 30., Zapisnik sjednice od 5. III. 1918.

¹⁷⁰ HR-HDA, fond 155., Kabinet Bana banovine Hrvatske, kut. 93., br. 23808., Spomen ploča u Daruvaru oštećena, 19. IV. 1941., Arhiv Vjenceslava Herouta (AVH), Josip, Matušek, Kronološka zbivanja na daruvarskom području (1930.-1940.) – rukopis., *Daruvar u slici i riječi*, Matica hrvatska Daruvar, Daruvar, 2002., 92.

Tijekom Prvoga svjetskog rata, zbog suše, a i prekida prometa i otežane opskrbe, zavladao je na jugu Austro-Ugarske Monarhije 1917. i 1918. velika glad. Ljudi su počeli masovno umirati i zagrebački Središnji odbor za zbrinjavanje obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika počeo je veliku humanitarnu akciju preseljavanja djece iz Istre na sjever Hrvatske. Onda su tu akciju prihvatili bosanski franjevci kao spas za hercegovačku djecu. Bio je to spas i za dalmatinsku i bosansku djecu i za slovensku djecu iz Gorice i slovenskoga primorja. Vlakovi s gladnom i iznemoglom djecom dolazili su i u Požešku županiju. U rad na zbrinjavanju djece bili su uključeni svi kotarski načelnici. Tako se i daruvarski kotarski načelnik dr. Mladen Uzorinac pobrinuo za smještaj 250 djece, od kojih je bilo 150 pravoslavne vjere. Velik broj udomiteljskih obitelji nalazio se širom daruvarskog kotara i mjesta Daruvar pri čemu su neke uzele više djece poput obitelji Stevana Markovića iz Velikih Bastaja ili Pane Milkovića iz Daruvara.¹⁷¹ U Spomenici daruvarske župe za 1918. župnik Ettinger je zapisao da je iz Bosne i Dalmacije došlo 150 rimokatoličke djece koja su smještena u Daruvaru, Končanici i Brestovcu. Od skupljenih darova za djecu je nabavljeno rublje i cipele (opanci).¹⁷² Tu djecu u Daruvaru obišao je ispred Središnjeg Zemaljskog odbora u Zagrebu dr. Đuro Basariček s kolegama tijekom svibnja 1918. i tom prilikom doveli su još nezbrinute djece. Prema zapisima dočekani su u Daruvaru vrlo lijepo: „Organizirana je velika dobrotvorna zabava u korist jugoslavenske djece. Mjesni diletanti izvadjali su ‘Hasanaginicu’ od Ogrizovića. (...) Vidio sam neke male Bosanke sa šeširićem, torbicom i molitvenikom, u finoj lijepoj opravi, kako zadovoljno podsmjehujući se odlaze sa zancima i susjedima.”¹⁷³

U Daruvaru su se tijekom rata održavale predstave i obilježavanja raznih događaja, no to je samo odavalo privid normalnog života, stvarnost rata bila je teška i krvava. Ostala su sačuvana neka pisma Daruvarčana pripadnika na talijanskoj bojišnici. Tako vojnik S. K. piše u lipnju 1918. o jednom ratnom okršaju: „Došlo je vrijeme. Začudo, krvavo kolo se zaigralo, evo danas rano u tri sata. Topovska vatra trajala je do 11 sati, ali se još teško dalo naprijed. Pucalo se i dalje, ali niti protivnik nije mirovao i potukao je skoro sve vojnike moje 33. regimente, pošto smo išli prvi preko rijeke Piave. (...) A trebalo je ići na vodu Piave na koju su padali šrapneli i granate te nas sve škropilo vodom.”¹⁷⁴

U župnoj knjizi daruvarske katoličke crkve postoje imena onih koji su poginuli, ali su vjerojatno nepotpuna. Obitelji su za njih dobivale obavijesti s dalekih bojišnica sa zahvalom, kako su im „sinovi hrabro poginuli za Domovinu”. Kako piše Herout, posve je nezahvalno davati neke brojke o poginulima s daruvarskog prostora, te samo navodi da su npr. iz Daruvarskog

¹⁷¹ Mira, KOLAR, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata*, Hrvatski Institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Dom i svijet, Slavonski Brod, 2008., str. 128.; 307.-309.

¹⁷² Arhiv požeške biskupije, *Spomenica daruvarske župe 1823.-1945.*, 27.

¹⁷³ Naša djeca u Banovini, *Novo doba*, br. 3., 11. VI. 1918., 2

¹⁷⁴ Vjenceslav HEROUT, *Vojnici daruvarskog kraja u Prvom svjetskom ratu, Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije*, 2015., str. 132.

Brestovca poginula 42 vojnika, a mnogo je ranjeno i zarobljeno. Postoji i očito parcijalan popis poginulih sa šireg daruvarskog područja od 67 poginulih pronađen u arhivu župne crkve u Daruvaru.¹⁷⁵ Mnogi vojnici vraćali su se kući kao teški invalidi i ranjenici, dok su određeni pojedinci, vidjevši grozote rata kao zarobljenici na ruskom bojištu, prihvaćali revolucionarne ideje ruskog *Oktobra* poput već spomenutog osnivača socijaldemokratske stranke u Daruvaru Ivana Mukera ili Franje Englera, člana daruvarske Garde Narodnog vijeća SHS.¹⁷⁶

Treća i četvrta ratna godina produbile su nestašicu, skupoću, rekvizicije, lihvarenje i pothranjenost u pozadini. Narodom se proširila pjesma-rugalica: „Care Karlo i carice Zita / Što ratuješ, kada nemaš žita!” U zadnjoj godini rata počinju učestali prepadi „zelenog kadra”, odnosno dezertera iz austrougarske vojske. Prema zapisniku općinskog poglavarstva Daruvar Trg iz listopada 1918. stoji „da je usljed uzdrmanja javne sigurnosti u cijeloj okolici ovomjesta oružnička postaja povišena na 60 momaka i jednog častnika” te da se ona u Daruvaru mora naoružati i opskrbljivati pri čemu je došlo do financijskih problema takve opskrbe, te kot. uprava traži od svih općina u kotaru predujam za uzdržavanje ove naoružane postrojbe.¹⁷⁷ Naime, problem „zelenog kadra” postajao je sve veći. U izvješću Kotarske oblasti u Daruvaru od 10. rujna 1918. godine navodi se da su vojni bjegunci preplavili ovaj kraj uslijed čega je ugrožena sigurnost Velikih Bastaja i šire okolice, da je tamošnji oružnik pučki ustaša Deutsch ubijen od strane kaderaša pa se traži pomoć iz Zagreba od barem jednog voda ili satnije vojništva.¹⁷⁸

Krajem rujna 1918. na daruvarskom području haračila je kaderaška družba od 40 do 50 ljudi pod vodstvom „zloglasnih” kaderaša Petra Zdelara i Franca Löwyja, koja je pored sitnih pljački kod imućnih ljudi izvodila i pljačke u bankama. Oteto je tom prilikom preko milijun kruna. Četa je napala i jedan transport njemačke vojske, a planirano je da se orobe i bogati građani u samom Daruvaru.¹⁷⁹ Župnik Ettinger piše u spomenici župe da je za potrebe no-

¹⁷⁵ Vjenceslav HEROUT, Prešućeni događaji iz daruvarske prošlosti, *Vrela*, br. 29., 2007., str. 15.-17. Ovdje su navedena imena i prezimena poginulih koji su zapisani u knjizi daruvarske katoličke crkvene župe koja je tada u svom sastavu imala područja crkvene župe u Končanici. Navedeni su vrlo precizni podaci za većinu poginulih s imenom i prezimenom, godinom rođenja, imenima roditelja i supruge, mjestom rođenja, mjestom i datumom gdje su poginuli i gdje su sahranjeni. Kako ističe Herout, broj poginulih ostalih vjerskih zajednica još nije objavljen te se ne može znati ni približno ukupan broj poginulih s ovih prostora.

¹⁷⁶ Vjenceslav HEROUT, Vojnici daruvarskog kraja u Prvom svjetskom ratu, *Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije*, 2015., str. 131., Zdravko KRNIĆ, *Radnički i NOP Daruvar*, Općinski odbor SUBNOR-a – Općinski komitet SKH – Općinsko sindikalno vijeće Daruvar, Daruvar, 1979., str. 19.-23.

¹⁷⁷ HR-DABJ, Općinsko poglavarstvo trgovišta Daruvar, fond 672., knjiga 30., Zapisnik sjednice od 10. X. 1918.

¹⁷⁸ Josip, I. VIDMAR (ur.), Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vjesnik*, 1958, 1., str. 80.

¹⁷⁹ Bogimil. HRABAK, Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u prvom svjetskom ratu, *Zbornik – Historijski institut Slavonije i Baranje*, br. 16., 1979., str. 67.

vogradnje daruvarske župne crkve daruvarski posjednik Julijo Majerski poklonio 200 kruna, a na blagoslovu kuća je sakupljeno 2 500 kruna „što dokazuje probilnost novca kome svaki dan pada cijena”.¹⁸⁰ Krajem 1918. godine cijelu Hrvatsku i daruvarski kraj poharala je španjolska gripa. Župnik Ettinger zapisao je u Spomenici daruvarske župe da je dnevno bilo sedam sprovoda, te da je na kraju 1918. godine ukupno umrlo 354 osoba, čak 132 osobe više nego prošle godine.¹⁸¹ Prema Anušiću, u sudjednim kotarevima npr. kotaru Grubišno Polje umrle su od te bolesti ukupno 142 osobe, a u Garešnici je bilo 204 umrlih, no Anušić donosi podatke i za 1919. U odnosu na okolna naselja i broj stanovnika, npr. kotar Bjelovar (umrlo ukupno 105 osoba), bili su to veliki gubici, čemu su očito pogodovale i loše lokalne higijenske prilike.¹⁸²

U literaturi možemo naći podatak da se procjenjuje da je s područja cijele tadašnje Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te Bosne i Hercegovine ukupno u Prvom svjetskom ratu poginulo oko 190 000 ljudi, što nedvojbeno znači da su vojnici iz hrvatskih krajeva masovno sudjelovali u tom ratu, ponajprije u austrougarskim postrojbama, a znatno manjim dijelom i kao dragovoljci na strani Antante. Pored stotine tisuća stradalih vojnika na raznim bojištima još je oko 109 000 uglavnom civila u hrvatskim krajevima umrlo od raznih epidemija i gladi.¹⁸³ Spomenimo i to da je župnik Ettinger osim svog svećeničkog poziva, kao što je navedeno, bio i aktivni političar u okviru Hrvatsko-srpske koalicije te je od 1918. bio članom prve vlade Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Biva izabran i među zastupnike s prostora Hrvatske u tadašnje Privremeno narodno predstavništvo.¹⁸⁴

SUMMARY

Daruvar in World War I (1914 – 1918)

Abstract: The paper, based on the study of archival sources and secondary literature, shows how the inhabitants of the Daruvar market and the Daruvar area went to fight in World War I and what life was like on the battlefield, and in the background. In addition, the paper points out how much the war affected the population of the Daruvar region and how they endured its consequences. As the years passed, the situation became more and more difficult, and the population was emaciated and poor.

Keywords: World War I, Daruvar, battlefield, life in the background, shortages

¹⁸⁰ Arhiv požeške biskupije, *Spomenica župe daruvarske 1823.-1945.*, 28.

¹⁸¹ Arhiv požeške biskupije, *Spomenica župe daruvarske 1823.-1945.*, 28.

¹⁸² Nikola ANUŠIĆ, *U sjeni Velikog rata. Pandemija španjolske gripe 1918.-1919. u sjevernoj Hrvatskoj, Srednja Europa*, Zagreb, 2015., str. 101.

¹⁸³ Filip, ĐUKIĆ, Marko, PAVELIĆ, Silvijo, ŠAUR, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu – Bojišta, stradanja, društvo*, *Essehist*, br. 7., 2015., str. 85.

¹⁸⁴ Neda, ENGELSFELD, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Globus, Zagreb, 1989., str. 100.